

Trias canonica. Naar een herijking van het traditiebegrip

Dr. Ewald Mackay

Inleiding

Toen ik als jongen op catechisatie zat, was het bij ons in de Christelijke Gereformeerde Kerk te Sliedrecht (Bewaar het Pand) gewoonte dat er op de avond voor de kerstvakantie een vrij vragenuurtje was. Één van mijn vragen betrof de bij ons geldende regel dat baarddragende vaders hun kinderen niet mochten laten dopen (de vader van een goede vriend van mij had een baard en de regel had hem in ernstige verlegenheid gebracht). Ik legde aan de dominee mijn vraag voor, want nergens stond toch in de Bijbel dat dit niet mocht en ons beginsel was toch dat van het ‘Sola Scriptura’? De predikant bleef echter volhouden dat de regel gegrond was op het Woord: We moesten onszelf goed verzorgen en sober door het leven gaan.

Gaandeweg ontdekte ik dat er meer dan twintig verschillende protestantse kerken waren die alle het ‘Sola Scriptura’-beginsel in het vaandel droegen en toch allemaal eigen opvattingen hadden over baarddracht, de juiste Bijbelvertaling, het zingen van psalmen of gezangen, het zingen op hele of halve noten, het dragen van broekrok of rok voor de meisjes en van toga of pak voor de dominees? Hoe kon dit alles toch? We hadden toch het Woord en dat was toch onze leidraad en ons kompas? Waarom dan al die onenigheid en twisten? Ik raakte in opperste verwarring over dit alles.

Op de een of andere manier werd er hier iets in mij losgeschokt. Er is in mij iets van twijfel gaan groeien over de stelligheid waarmee dergelijke standpunten werden geponeerd. Aanvankelijk leidde dat er bij mij toe dat ik alles rigide afwees wat in mijn oog niet Bijbels was. De evangelischen waren mij aanvankelijk hierin tot voorbeeld. Ik ontdekte echter al snel dat ook zij niet eensgezind waren. Er waren enorme twisten over hoe hun kerkdiensten moesten worden ingericht, wie er mochten preken, hoe vaak er avondmaal diende te zijn en hoeveel “bedélingen” (heilshistorische tijdvakken) er waren. De twijfel stak bij mij opnieuw de kop op.

Mijn verwarring heeft jaren geduurd. Pas door een lange zoektocht, die begon in mijn late middelbare school-jaren en die doorloopt tot in het heden, heb ik min of meer een antwoord gevonden op deze vragen. Over mijn reis naar dit antwoord gaat dit opstel. Ik wandel hiertoe langs vijf achtereenvolgende paden en ik nodig de lezer uit om met mij mee te reizen. Goede reis!

1. Traditie

Het eerste pad voert naar de wereld van de literatuur. Van jongs af aan houd ik zeer van het lezen van romans. In diezelfde tijd dat ik mijn baardvraag stelde op catechisatie, ontdekte ik de Joodse literatuur en met name de boeken van Chaim Potok. Ik leerde hier de Joodse wereld kennen. Het was zeer verhelderend om naar een wereld te kijken die in veel dingen lijkt op de gereformeerde orthodoxie, maar die toch ook anders is.

In deze boeken gaat het bijna altijd om begaafde Joodse jongens die op school zitten en daar onderwijs krijgen over de Thora en de Talmoed. De jongens discussiëren met hun leraren over de betekenis van de woorden van de Schrift, maar even zo goed debatteren ze over de Talmoed en op latere commentaren op Schrift en Talmoed. De Talmoed heeft een gezag dat dicht in de buurt komt van het gezag van het Woord. Ik ontdekte dat hier niet het beginsel gold van ‘alleen de Schrift’ maar van ‘Schrift en traditie’. Nu schoten mij bij mijn lectuur meteen de woorden van Christus te binnen, waarin Hij zich fel richtte tegen de Farizeeën met hun eigen geboden en verboden, maar toch bleef er iets hangen van een glorend vermoeden van *traditie*. Sindsdien ben ik meer en meer gaan nadenken over het verschijnsel traditie. Ik ontdekte dat het woord ‘traditie’ was afgeleid van het Latijnse woord ‘tradere’ dat ‘overdragen’ betekent. Het gaat bij ‘tradere’ om overdracht door de ene generatie aan de andere generatie. Deze overdracht vraagt om een antwoord: men kan het overgedragene geheel afwijzen danwel geheel of gedeeltelijk aanvaarden¹.

Wat wordt er nu overgedragen? In de Joodse wereld ligt het antwoord eenvoudiger dan in de christelijke wereld. Binnen de Joodse wereld wordt een volledig universum van geloven, denken en handelen overgedragen, waarbij er geen groot of wezenlijk verschil is tussen Thora en Talmoed. Binnen de protestants-christelijke wereld ligt de zaak ingewikkelder. We zeggen daarbinnen dat we het Woord hebben als door God geschonken *traditie met een grote T* en dat ons verdere universum van geloven, denken en handelen daar één op één van is afgeleid als *traditie met een kleine t*. We claimen hierbij vaak dat er een nagenoeg transparante glasplaat is tussen de grote T en de kleine t.

Bij de transparantie van deze glasplaat had ik al sinds enige tijd mijn vragen. Het enige dat voor mij nog transparant was, was de opaciteit van de glasplaat! Is de werkelijkheid van die glasplaat niet veel diffuser dan alsmat gesuggereerd wordt? Zijn wij wel eerlijk? Hebben we zelf wel door of willen we zelf wel door hebben wat de persoonlijke en sociologische kleur van onze glasplaat is? Hoe het ook zij, Chaim Potok deed mij de gekleurde glasplaat ontdekken vanuit het perspectief van de Joodse traditie.

2. De vroege Kerk

Het tweede pad voert naar de vroege Kerk. Tijdens mijn studie geschiedenis te Leiden ging ik me verdiepen in de vroege Kerk om zo beter grip te kunnen krijgen op de wijze waarop zij met Woord en traditie omging. Zij stond immers zeer dicht bij Christus Zelf! Hier was, zo dacht ik, de glasplaat nog zo transparant als ze maar kon zijn.

Het beeld van de vroege Kerk dat ik had meegekregen was dat van een sobere Kerk die zich grondde op het Woord alleen (‘Alle Schrift is van God gegeven’, zoals in 2 Tim. 3: 19 – 27 staat) en die in grote geloofsmoed leefde te midden van de haar vijandige Romeinse wereld. Wij protestanten stonden dicht bij haar en waren na de middeleeuwen, waarin dit alles

¹ Zie voor een uitwerking van deze drie houdingen tegenover de Joodse en christelijke traditie (die ik respectievelijk ‘traditieloosheid’, ‘gesloten traditie’ en ‘open traditie’ heb genoemd: Ewald Mackay, ‘De vonk bewaren. De betekenis van de joods-christelijke traditie voor vandaag. Een literair perspectief’, in: Ewald Mackay, *Gedenksteden in de Jordaan. Opstellen over geschiedenis, traditie en cultuur*, Heerenveen, 2000, hoofdstuk 6.

vertroebeld was geraakt door Rome's verval, weer naar deze oorspronkelijke zuiverheid teruggekeerd.

Dit beeld ging echter scheurtjes krijgen. Ik ontdekte dat er een ingewikkelde geschiedenis van canonvorming aan de uiteindelijke totstandkoming van het Woord voorafgegaan was². Ik geloofde en geloof dat de Bijbel Gods geopenbaarde Woord is en dat Hij de bijbelschrijvers geïnspireerd heeft, maar de eerlijkheid gebied tevens wel te zeggen dat het uiteindelijk de Kerk is geweest die, hoezeer daarin ook geleid door Gods geest, feitelijk heeft besloten welke geschriften wel en niet canoniek zijn.

Tot en met de komst van Christus was er alleen het Oude Testament. Vele boeken kregen een vanzelfsprekend gezag binnen de gang der geschiedenis van Israël. In het boek Ezra is sprake van een bepaalde eenheid van het Oude Testament. In de Septuagint, de Griekse vertaling van het Oude Testament (ongeveer 150 voor Chr.), werden de 39 boeken zoals we die kennen als een vaste canon genoemd. In 100 na Chr. was er te Jamnia wellicht – de meningen zijn hierover verdeeld - een synode waarop de canon van het Oude Testament door rabbijnen is vastgesteld.

Christus sprak zeer vaak over geschriften uit het Oude Testament. Christus heeft Zelf goddelijk gezag en Zijn beroep op de Thora legitimeert deze boeken van het Oude Testament daarom des te meer als gezagsbron der waarheid. Hij sprak zich vaak kritisch uit over de door de 'schriftgeleerden' gevormde traditie daar omheen. Het is niet altijd gemakkelijk om vast te stellen of Hij vooral hun overdreven wetticisme aan de kaak stelde danwel alle traditie categorisch afwees. Er staan in het Nieuwe Testament immers ook verwijzingen naar zaken die niet in het Oude Testament te vinden zijn en die uit de traditie afkomstig zijn. Christus zegt in Matth. 23: 2 en 3: 'De Schriftgeleerden en de Farizeeën zijn gezeten op den stoel van Mozes; Daarom, al wat zij u zeggen, dat gij houden zult, houdt dat en doet het; maar doet niet naar hun werken; want zij zeggen het en doen het niet'. Deze uitspraak is niet te baseren op het Oude Testament, maar op de mondelinge Thora of Mishna³.

Christus ís Zelf de waarheid. Hij is Gods Zoon, drie-enig met de Vader en de Heilige Geest. Hij is Zelf niet meer op aarde, sinds Hij is opgevaren ten hemel. Daarom is het van zeer groot belang dat Zijn discipelen als de getuigen van Zijn waarheid Zijn Woord te boek zouden stellen.. Handelingen 1 en Lukas 1 vormen hier een zeer sterke bepaling van de historische waarheid van Christus. Aldus ontstonden er schriftelijke getuigenissen over de woorden en daden van Christus. Er was echter wel discussie over verschillende geschriften. Een boek als *De herder Hermas* had een welhaast canoniek gezag maar is niet in de canon terecht gekomen. Er was strijd om bepaalde boeken zoals *Hebreeën*, het *Evangelie van Petrus* en andere evangeliën en om de plaats van allerlei later als 'apocrief' aangeduide boeken. Hoe men het wendde of keerde, er zou toch een beslissing moeten worden genomen over deze kwestie. Uiteindelijk is de canon van het Nieuwe Testament vastgesteld. De *Canon Muratori*

² Zie voor de problematiek van de canonvorming van het Oude en Nieuwe Testament: J. Verburg, *Canon of credo. Een kritisch onderzoek naar de Bijbel op grond van zijn ontstaansgeschiedenis*, Kampen, 1983.

³ Enkele andere voorbeelden zijn: Matth. 2:23 waar gesproken wordt over de profeet die voorzegt heeft dat Jezus Nazarener zou worden genoemd; dit staat niet in het Oude Testament; In I Kor. 10: 4 wordt gesproken over een 'geestelijke steenrots' die het volk Israël volgde, maar deze rots komt in het Oude Testament niet voor.

uit de tweede tot derde eeuw en de *Paasbrief* van Athanasius uit het jaar 367 laten – betrekkelijk laat! - zien dat er een dergelijke canon was gekomen.

Wat ik uit deze wordingsgeschiedenis van het Nieuw Testament afleidde, was dat de zaak van Woord en traditie van de Kerk ingewikkelder lag dan ik gedacht had. Ik geloofde en geloof van harte dat God Zichzelf openbaart in Christus en dat de Heilige Geest Gods Woord aangaande Christus geopenbaard heeft waarbij het Woord zelf ons daarvan ook overtuigt (het reformatorische beginsel van ‘autopistie’), maar er was tegelijk ook de Kerk die, geleid door Gods Geest, moest spreken over Christus en over de canon. Dit alles bracht en brengt me tot een voorstel voor verfijning van het ‘Sola Scriptura’-beginsel: Naar mijn idee zijn er in formele zin drie lagen of grootheden in het spel. Ik zou hier willen spreken van een *trias canonica* ofwel *canonieke drieheid*. De allereerste laag is die van Christus als het vleesgeworden Woord van de drie-enige God Zelf: *solus Christus; solus Deus*. De tweede laag is het geschreven Woord Gods, de Bijbel die door Gods Geest is geopenbaard en waarin God klaarblijkelijk tot ons spreekt en ons overtuigt van de waarheid. De derde laag is de geloofstraditie van de Kerk. Het is de Kerk die, onder aanroeping van Gods Geest, Gods spreken – Christus en de Bijbel - overdraagt van de ene op de andere generatie. De Kerk heeft een gezag dat nauw verbonden is met Gods openbaring en met Christus – niet voor niets beklemtonen de discipelen of apostelen altijd dat zij leerlingen van Christus zijn en Hem hebben gezien en aanschouwd – maar zij is tegelijk ook een eigen grootheid. Het is de Kerk die in nieuwe tijden en omstandigheden op grond van Christus en het Woord tradities inzake eredienst, liturgie, theologie en levensvormen schept en vormt. Aldus is er al heel snel een christelijke geloofstraditie gevormd. Bijvoorbeeld: de vervolgingen noopten de Kerk een standpunt te bepalen aangaande het martelaarschap (mag je het martelaarschap zoeken of moet je ervoor vluchten als dit kan?). De Kerk gaf een antwoord en schiep daarmee, in nauwe betrekking op het Woord Gods en Christus’ eigen lijden, een traditie.

Binnen deze wereld zijn de geloofsbelijdenissen ontstaan waarin de Kerk het geloof in de drie-enige God beleed en tegelijk ook de waarheid markeerde tegenover opvattingen die zij als ketters beschouwde. De theologie werd geboren als een bijzondere vorm van het spreken van de Kerk. Het spreken van de Kerk ging over tal van vragen die de vorm en inhoud van de eredienst betroffen. Wat moet je doen als een schuilkerkje op een bovenverdieping te klein wordt en de kerk bovengronds mag gaan? Hoe moet de kerk eruit gaan zien en wat voor vorm geef je aan de eredienst? Gebruik je daarbij *a capella* zang of instrumenten en welke liederen zing je dan? Wat doe je als Kerk wanneer keizer Constantijn christelijk wordt en de zondag en het kerstfeest invoert? (Er zijn momenteel heel wat christenen die het Kerstfeest niet meer vieren omdat er volgens hen geen enkele expliciete Bijbelse grond voor is!)

De traditie van de Kerk is aldus zijn weg gegaan. Ik heb er geen moeite mee om dit alles te erkennen en het te ontvangen in vreugde en verwondering. Ik zie hierin iets van de veelkleurigheid van de Kerk die er voluit mag zijn, zolang zij haar tradities steeds betreft op God Zelf en Zijn Woord.

Ik deel in dit licht niet de onder ons nogal eens gehoorde opvatting dat de Kerk al vroeg zou zijn afgeweken van de zuivere lijn. Hoe weten we dat zo precies? Naar mijn idee is het verleden in dezen te complex om dat eenduidig vast te kunnen stellen. We zijn bovendien vaak behoorlijk willekeurig in onze redeneringen over dit proces van scheefgroei en afwijking. Waarom erkennen we als protestanten wel volmondig de *Geloofsbelijdenis van Athanasius* en

niet de gehele setting waarin hij geloofde, leefde en dacht? Hij was patriarch van Alexandrië (de zetel van de Koptisch-Orthodoxe Kerk) en hij was (zoals zoveel anderen) een groot voorstander van het kloosterleven.

Geldt in dit alles de regel dat we letterlijk moeten nadoen wat we in de Bijbel zien en dat alles verboden is wat niet geboden wordt? Dan moeten we weer in bovenkamers gaan zitten zonder orgels en pepermunt en alleen naar een preek zoals Paulus die hield luisteren en onze goederen gaan verdelen volgens een strikte Bergrede-ethiek. Of geldt hier dat er ruimte is voor een geloofstraditie van de Kerk zolang zij niet evident indruist tegen de geest van Christus en van Gods Woord? Naar mijn overtuiging is er simpelweg altijd een gekleurde glasplaat – de geloofstraditie van de Kerk in haar vele facetten – en die mag er ook zijn!

3. Rooms-Katholieke wereld

Het derde pad voert naar de Middeleeuwen. In mijn vroege jeugd had ik een welomschreven beeld van de Rooms-Katholieke Kerk meegekregen. Deze Kerk werd gezien als een valse kerk en zij verdiende dan ook niet het predicaat ‘katholiek’ maar werd aangeduid als ‘rooms’. De traditie had het Woord geheel overwoekerd in de verering van Maria en andere heiligen, de beeldencultus en de volksdevotie. Het Woord was een verboden boek en de genadeleer was ingewisseld voor aflaathandel en goede werken. De paus, bisschoppen en monniken waren in de greep van drankzucht en (machts)wellust.

Ook dit beeld ging langzamerhand scheuren krijgen. Vanaf de middelbare schooltijd ging ik af en toe naar kloosters en het verwarde me dat de sfeer hier uiterst sober was en me aansprak vanwege de grote wijding en heiligheid die hier voelbaar waren. Er hing inderdaad hier en daar een Mariabeeld aan de muur en er werd om voorspraak gebeden tot de heiligen, maar tegelijk werden de Psalmen er gezongen, waren er vele Schriftlezingen, op hoogtijdagen was er een korte preek en het *Brevier* stond vol met Bijbelteksten en citaten van kerkvaders.

Sinds mijn studie in Leiden en met name ook in mijn proefschrifttijd ben ik me gaan verdiepen in de geschiedenis, theologie en filosofie van de Rooms-Katholieke Kerk van de Middeleeuwen. Wat ik daar ontdekte was in niet onaanzienlijke mate anders dan het beeld dat ik in mijn kindertijd meekreeg. Ik ontdekte dat er tussen de vroege Kerk en de Middeleeuwse Kerk veel meer continuïteit is dan ik altijd had gedacht. Ik raakte diep onder de indruk van de wijze waarop monniken het Evangelie in de heidense gebieden brachten en daar kloosters stichtten. Deze kloosterwereld was zeer breed aanvaard binnen de oude christenheid. Uit de vroegchristelijke kerkbouw ontwikkelden zich hier de Romaanse en de Gotische architectuur en uit de eenvoudige, Gregoriaanse melodieën groeide de polyfonie van de twaalfde eeuw. Zeker kon dit tot uitwassen leiden, maar lag er niet evenzeer een diepe, ware geloofsvroomheid in dit alles besloten? Via de kloosters ontstonden er kapittelscholen, domscholen en universiteiten en in dit spoor kwam er een grandioze traditie van gelovend denken op die de vroegchristelijke theologie methodisch en inhoudelijk uitwerkte in de middeleeuwse scholastiek. Wat ik ontdekte was heel wat anders dan werd gesuggereerd in het stereotype beeld van scholastici die telden hoeveel engelen er op de punt van een naald konden. Ik werd zeer getroffen door de vroomheid van Anselmus, Bonaventura en vele anderen. Bernardus van Clairvaux en Thomas à Kempis werden in de gereformeerde traditie

gezien als de grote uitzonderingen binnen de roomse wereld, maar het werd me allengs duidelijker dat zij voluit middeleeuwers zijn!

Dit nieuw ontstane beeld was en is zeker niet alleen maar positief. Er waren vele schaduwzijden. Door de eeuwen heen ging Rome zich (met een beroep op de Petra-tekst uit Matth. 16:18, ‘En Ik zeg u ook dat gij zijt Petrus, en op deze petra zal Ik Mijn gemeente bouwen’) meer en meer definiëren als de *primus inter pares* van de kerken⁴. Zij probeerde ten onrechte de orthodoxe kerken van het Oosten, onder haar gezag te plaatsen. De grens tussen de wereldlijke en kerkelijke macht ging in de loop der Middeleeuwen meer en meer vervagen. Er kwam zelfs een kerkelijke inquisitie en de Kerk ging haar bevoegdheid verre te buiten in haar gebruik van geweld tegen hen die kritisch stonden jegens haar scheefgroei⁵.

Naar mijn idee is deze scheefgroei met name in de late Middeleeuwen sterker geworden. Er diende zich in deze tijd een beginnende pre-moderniteit aan. Bij Abelardus, Hendrik van Ghent en anderen ging de rede heersen over het geloof. Uiteindelijk werd de Kerk meer en meer vermengd met de aardse, wereldlijke macht en kreeg deze macht een seculiere, machiavellistische kleur. De renaissancepauzen betraden het toneel. Ter bekostiging van de bouw van de Sint Pieter en andere kerken werd de aflaathandel aangewend. Binnen de theologie werd de klassieke genadeleer meer en meer vermengd met een verdienstenleer. Naar mijn overtuiging waren vele goede kanten van de christelijke geloofstraditie zeker nog her en der in dorpen en kloosters en steden te vinden, maar de Romeinse *mainstream* ging meer en meer eigen wegen volgen..

Het was Luthers diepe verlangen om deze Kerk van Rome te hervormen en niet om een eigen Kerk te stichten. Helaas is de poging van Erasmus om paus Adrianus tot Luthers hervorming te bewegen, mislukt. De excommunicatie van Luther door Rome heeft er noodgedwongen toe geleid dat de Kerk der Reformatie is ontstaan.

Uit dit beeld van licht en schaduw komt voor mij naar voren dat de Kerk van Rome gedurende vele eeuwen veel katholieker was in haar streven naar een verbinding van Schrift en traditie dan ik had gedacht. Het wordt volgens mij tijd dat we deze Kerk meer recht gaan doen. Dit betekent in het geheel niet dat we daarmee kritiekloos hoeven te zijn. Maar laten we vooral ook lijden aan dit alles én laten we het gesprek zoeken met diegenen met wie we vele eeuwen als broeders samen gingen maar van wie we nu gescheiden zijn.

4.Reformatie en Contra-reformatie

Het vierde pad voert naar de tijd van de Reformatie en de Contra-Reformatie. Bij mij groeide het idee om nu ook eens te gaan kijken of de Reformatie zelf wel zei wel wat haar twintigste-eeuwse nazaten in mijn omgeving zeiden?

⁴ Zie voor een kritische analyse van het rooms-katholieke gebruik van deze tekst: G.H. Kramer, ‘Is Petrus de rots waarop de gemeenste gebouwd is? Over het verschil tussen ‘petros’ en ‘petra’, www.oudespieren.nl.

⁵ Zie voor een (al te) kritische rooms-katholieke visie op Rome: Peter Raedts, *De uitvinding van de rooms-katholieke kerk*, Amsterdam, 2013.

Ook hier viel ik van de ene ontdekking in de andere. De kern van deze ontdekkingen is dat de Reformatie zelf een ruimere erkenning van de geloofstraditie had de huidige reformatorische traditie die heeft.

De Reformatie worstelde met het laat-middeleeuwse *corpus christianum* waarin Woord en traditie geheel met elkaar waren vervlochten. Zij nam waar dat de Kerk zich nauwelijks meer onder vuur liet nemen door het Woord. De Kerk was een wildgroei van tradities geworden die het Woord overwoekerde. De jonge Maarten Luther werd zich dit alles meer en meer bewust. Hij ging zich inzetten voor een hervorming van de Kerk. De kern van zijn inzet was de zuivering van de genadeleer. Zijn 95 stellingen richtten zich voornamelijk op dat punt (het beroep op de drie 'sola's werd in zijn expliciete en samengestelde zin niet zozeer door de Reformatie zelf gedaan als wel door radicale lutheranen op de Lutherherdenking in Amerika van 1917). Luther wilde aanvankelijk dat de Kerk middels een concilie helderheid over de genadeleer zou verschaffen. Pas in 1519, tijdens het godsdienstgesprek met Johan Eck, liet hij dit beroep op een concilie los en beriep hij zich op de Schrift als diepste bron: 'Een gelovig christen kan niet gedwongen worden enig gezag te erkennen dat verder reikt dan de H. Schrift'⁶.

De Kerk der reformatie wees de radicale dopersen en zwinglianen af die op grond van een radicale erkenning van de Schrift als enige bron der waarheid tot verdediging van de volwassendoop kwamen (en ook al te radicaal lutheraanse opvattingen over de totale onbelangrijkheid van goede werken werden door haar bekritiseerd). Zij erkende wel degelijk dat er een geloofstraditie is waarin de Schrift wordt overgedragen⁷. Zij verzette zich alleen tegen de trend waarin de Kerk naast het Woord de traditie als een eigen openbaringsbron ging beschouwen die ook niet getoetst hoefde te worden aan het Woord maar een eigen gezag had. Als reactie op de Reformatie werd op het Concilie van Trente in het Decreet van de vierde zitting (8 april 1546) expliciet gesteld dat zowel de Schrift als de ongeschreven traditie van de Kerk bron der waarheid zijn⁸.

⁶ Zie hiervoor: Henk van de Belt, 'Uitdrukking "sola scriptura" uiterst problematisch', in: *Reformatorisch Dagblad*, 11 juni 2015.

⁷ Zie over het beginsel van het 'Sola scriptura' een boeiende discussie in het *Reformatorisch Dagblad* naar aanleiding van een congres te Kampen over deze thematiek: Henk van den Belt, 'Uitdrukking "sola scriptura" uiterst problematisch', in: *Reformatorisch Dagblad*, 11 juni 2015; H.J.C.C.J. Wildschut, "'Sola scriptura" goede term voor gereformeerde Schriftvisie, in: *Reformatorisch Dagblad*, 20 juni 2015; W. van Vlastuin, "'Sola scriptura" waardevol als belijdenis over de Schrift', in: *Reformatorisch Dagblad*, 1 juli 2015; P. de Vries, "'Sola scriptura' goede term voor uniek gezag van de Schrift', in: *Reformatorisch Dagblad*, 25 juni 2015; Maarten Wisse, 'Maak van Schrift geen gesneden beeld', in: *Reformatorisch Dagblad*, 12 juni 2015.

⁸ Zie voor de tekst hiervan op internet: RK.documenten.nl, en dan Concilie van Trente intypen. De kerntekst van deze vierde sectie luidt: 'Ziende dat deze waarheid en tucht vervat is in de geschreven boeken en in de ongeschreven overleveringen, die uit Christus' mond zelf door de apostelen zijn ontvangen, of door de apostelen zelf, onder ingeving van de heilige Geest, als het ware van hand tot hand doorgegeven, tot ons zijn gekomen, het voorbeeld volgend van de rechtgelovige Vaders, aanvaardt en vereert (deze kerkvergadering) met gelijk gevoel van godsvrucht en (gelijke) eerbied alle boeken, zowel van het Oude als van het Nieuwe Verbond, omdat van beiden de ene God de schrijver is, en ook de overleveringen zelf,

Aldus waren er drie verschillende vormen van beroep op de traditie (ik volg in dezen Keith Mathison in navolging van Heiko Obermann): 1) er is alleen de naakte Schrift als bron der waarheid (de radicale luthersenen, zwinglianen en dopersen); 2) er is de Schrift tesamen met de aan haar ondergeschikte traditie die op het Woord voortbouwt (vroege Kerk en Reformatie en in mijn oog ook de goede delen van de middeleeuwse Kerk) en 3) de traditie als een bron van openbaring naast de Schrift (de scheefgegroeide delen van de middeleeuwse Kerk en vooral Trente)⁹.

Mij lijkt het tweede beroep het juiste gereformeerde en katholieke beroep te zijn!

De Reformatie worstelde in dit licht - evenzeer als de vroege Kerk - met de vorming van een traditie in verbinding met het Woord Gods. Er verschenen vertalingen van de Bijbel in de volkstaal en in haar Belijdenisgeschriften sprak de Kerk der Reformatie zich uit over haar geloofsleer. Zij bouwde - vanuit de overtuiging dat de rede een geschenken gave is - een gereformeerde scholastiek, die kritisch voortbouwde op de middeleeuwse scholastiek. Zij vormde een eigen liturgie waarin de preek centraal stond en eigen Psalmberijmingen en formuliergebeden gebruikt werden. Zij wilde uitdrukkelijk in gesprek zijn met de Kerk der eeuwen. Zij voerde in dezen een fel debat met de Rooms-Katholieke Kerk over het gerechtvaardigd beroep op de kerkvaders. Calvijn citeerde meer dan 4000 maal de bronnen van de vroege Kerk¹⁰.

Aldus ontstond bij mij een beeld van de Reformatie dat veel katholieker was in zijn bepaling van de verhouding tussen het Woord en de geloofstraditie van de Kerk dan ik gedacht had. De Reformatie erkende wel degelijk het goed recht van de traditie als en in zover deze traditie zich voortdurend ijkt op het Woord zoals dat door de Kerk der eeuwen is overgedragen. Persoonlijk betreur ik het dat zij in dit alles ook vele mooie en goede elementen uit de traditie (zoals de oude kerkmuziek en symboliek) over boord gooide.

5. Latere ontwikkelingen van Rome en Reformatie

Het vijfde pad voert naar de latere eeuwen. De vraag die zich door al deze ontdekkingen nog pregnanter aandienende dan toen ik als kind worstelde met het baardverbod, was: hoe komt het dat er in grote delen van de hedendaagse gereformeerde wereld veel absoluter en stelliger wordt gesproken over het 'Alleen de Schrift'? Ook deze vraag vroeg om een verkenning van het gebied.

Door de hevigheid van de strijd is de zaak van Schrift en traditie sterk uitvergroet geworden. Met name de gruwelijke onderdrukking van protestanten door de inquisitie en de Spaanse

zowel op het geloof als op de zeden betrekking hebbend, als ofwel mondeling van Christus komend ofwel door de Heilige Geest ingegeven en door ononderbroken opeenvolging in de katholieke Kerk bewaard'.

⁹ Keith Mathison, *The Shape of Sola Scriptura*, Moscow, Idaho, 2001. Hij hanteert een iets andere dan de door mij gekozen nummering van traditie 1, 2 en 3, te weten, respectievelijk, traditie 0, 1 en 2. Ik verschil met hem van mening waar de precieze grenzen van deze drie opvattingen liggen.

¹⁰ Zie hiervoor: R.J. Mooij, *Het kerk- en dogmahistorisch element in de werken van Johannes Calvijn*, Wageningen, 1965.

furie heeft veel kwaad bloed gezet. Er ligt hier een inktzwarte bladzijde in de rooms-katholieke kerkgeschiedenis in nauwe verwevenheid met de rooms-katholieke machtsconstellatie van het Spaans-Habsburgse rijk in de zestiende eeuw. Dit alles zit nog altijd diep in onze collectieve herinnering. We zijn het nog niet vergeten en mogen het ook niet vergeten. Hier past Rome slechts schuldbelijdenis en herroeping..

Tegelijk is er in de rooms-katholieke traditie ook het nodige veranderd. Er is een zogeheten *nouvelle théologie* met eminente denkers als Jean Daniélou, Henri de Lubac en Hans Urs von Balthasar die zich herijkt op het Woord en de vroege Kerk. De Rooms-Katholieke Kerk is, ook al vormt zij naar buiten toe een eenheid, intern een kleurrijk en divers geheel van gelovigen en geloofsopvattingen. De kloosters hebben vaak een grote eigen vrije ruimte en vele monniken staan ook kritisch ten aanzien van wat de paus zegt of doet. Er zijn verschillende bisschoppen, zo te onzent bisschop De Korte, die zeer open en positief staan tegenover protestanten.

Er zijn ook rooms-katholieken die op het punt van het ‘Sola Scriptura’ in debat gaan met protestanten¹¹. Hun hoofdargument is dat het ‘Sola Scriptura’-beginsel in zijn werkingsgeschiedenis laat zien dat het beginsel onwerkbaar is omdat iedere protestantse denominatie het in zijn vaandel voert, maar er ondertussen wel tientallen kerken en kerkjes zijn. In dit opzicht hebben de rooms-katholieken mijns inziens een heel serieus punt met hun kritiek dat het ‘Sola scriptura’-beginsel in de praktijk heeft geleid tot een hermeneutische chaos. We kunnen, denk ik, niet meer volhouden dat ‘In dogma en belijdenis de kerk geen eigen boodschap toe voegt, maar juist stem wil geven aan het Woord van God’¹². Ook de preek is veel meer dan alleen een nazeggen van het Woord: zij is een uitleg volgens een onmiskenbaar aanwezig hermeneutisch kader.

Binnen onze eigen reformatorische wordingsgeschiedenis zijn we ons er vaak niet van bewust dat ons beeld van Woord en traditie is veranderd door de eeuwen heen. Middels vele herdenkingen van de Reformatie, kerkgeschiedenislessen op scholen en instituten is er een gepopulariseerd beeld ontstaan van het verleden dat niet altijd recht doet aan dat verleden. Het ‘Sola Scriptura’ is in feite een radicaal ‘Nuda Scriptura’ ofwel een ‘naakte Schrift’ geworden,

¹¹ Zie bijvoorbeeld Dave Armstrong, *Quick Ten-Step Refutation of Sola Scriptura*, *CatholicCulture.org*. Zie ook Jennifer Hay, ‘Did the Early Christians Subscribe to Sola Scriptura?’, in: *Catholic Answers Magazine A* (te vinden op internet, onder deze naam). De belangrijkste argumenten van deze auteurs tegen het ‘Sola scriptura’-beginsel zijn: 1) Christus grijpt Zelf terug op bronnen buiten het Oude Testament; 2) Paulus doet ook een beroep op tradities die niet direct geopenbaard zijn maar die hij wel degelijk aanbeveelt; er was een apostelconvent waarop allerlei zaken werden besproken en de leringen van de apostelen gezag kregen (Hand. 15: 6 – 30); 3) Het klassieke beroep van protestanten op 2 Tim 3: 16 – 17 (‘alle Schrift is door God ingegeven ...’) moet niet als een losse regel gezien worden maar in de context van een bredere regel als weergegeven in Ef. 4: 11 – 15; 4) Het ‘Sola scriptura’-beginsel staat niet letterlijk in de Bijbel; het Woord Gods omvat ook gesproken woorden die niet in de Bijbel staan, zo Jer. 25: 3, 7 – 8; 5) traditie is Bijbels geoorloofd, zie Hand. 2: 42, I Kor. 11: 2; 6) in concluderende zin geldt volgens hen dat het ‘Sola Scriptura’-beginsel een cirkelredenering is.

¹² H.J.C.C.J. Wildschut, ‘“Sola scriptura” goede term voor gereformeerde Schriftvisie’, in: *Reformatorisch Dagblad*, 20 juni 2015.

althans in die zin dat we vaak *pretenderen* dat onze opvattingen louter schriftuurlijk zijn, terwijl ze overduidelijk traditiebepaald zijn. Elke denominatie heeft haar eigen opvattingen over geloof en bekering, genade en vrijheid, belijdenisgeschriften, kerkordes, kerkzang, Bijbelvertalingen etc.

Blijkbaar kost het ons grote moeite om te erkennen dat we zelf geen absolute, tijdloze lezers zijn maar dat we ieder onze eigen uitlegkundige of hermeneutische horizon hebben. Is er dan geen waarheid? Die is er welzeker. God is God en Zijn Woord is Zijn Woord. De Geest spreekt tot ons, raakt ons aan en overtuigt ons innerlijk. God staat daar Zelf Borg voor. Wij hoeven niet rond te dolen in een hermeneutische nacht. Maar we moeten tegelijkertijd wel beseffen dat wij het zijn die als nietige, kleine en zondige mensen Zijn spreken horen en verstaan en dat hierin ook iets van onze cultuur en geschiedenis en volksaard doorklinkt. De wereldwijde kleurrijkheid van de Kerk lijkt mij dit alles evident te bewijzen. Niet minder geldt dit voor de bijna eindeloze geschakeerdheid van Hollands kerkelijk erf!

Het is nu juist de Kerk die, als katholiek drager van de geloofstraditie der eeuwen, een al te individualistische hermeneutiek tegengaat. De geloofstraditie van de Kerk vormt een midden tussen het Woord en de ervaringen van de enkeling. In de Kerk komt het beste der eeuwen bovendrijven. Zij denkt in eeuwen en continenten.

Ons beperkte kennen moet ons bescheiden maken omdat we anders voor we het weten met scherpe bijlen op anderen gaan inhakken, in de veronderstelling dat we een daarmee daad van christelijke waarheid beoefenen, terwijl het in feite een pre-christelijke daad van Germaanse hardheid is. Het 'Wij nu kennen ten dele' (I Kor, 13: 12) moge onze leidraad hier zijn. Misschien ligt er wel veel meer kracht in de erkenning van in zwakheid vervulde kracht Gods dan in een hardheid die de eigen onzekerheid overschreeuwt.

6. Tenslotte

De lange reis door het land van de traditie is gemaakt. De eerste stap leidde me tot de ontdekking dat er altijd een gekleurde glasplaat ligt tussen Woord en traditie. De tweede stap bracht me tot de verfijning van het 'Sola Scriptura'-beginsel in termen van een *trias canonica* van God, Woord Gods en geloofstraditie van de Kerk. De derde stap voerde me naar een herijking van de Rooms-Katholieke Kerk. De vierde stap deed me ontdekken dat de Reformatie de (aan het Woord ondergeschikte) geloofstraditie erkende en een rigide opvatting tegen traditie afwees. De vijfde stap deed me inzien dat er met name binnen de huidige reformatorische wereld ten onrechte het idee is ontstaan dat er in het geheel geen of slechts een volkomen transparante en kleurloze glasplaat is tussen Woord en reformatorische traditie maar dat die twee één op één tot elkaar te herleiden zijn.

Nu de reis gemaakt is, komt de vraag naar boven of ik nu uit mijn probleem ben. Ben ik wezenlijk verder gekomen? Mijn antwoord hierop is tweeledig.

Het eerste deel van mijn antwoord is: niet op een simpele manier. Wie had gehoopt dat hij na lezing van dit artikel precies zou weten hoe het zit met Woord en traditie en wat uit de traditie nu schriftuurlijk is en wat niet, moet ik teleurstellen. Het is nu eenmaal niet simpel. Ik vind dat, eerlijk gezegd, juist heel mooi.

Het tweede deel van mijn antwoord is: wel op een complexe manier. We moeten eerlijk erkennen dat we altijd een gekleurde glasplaat hebben en dat het ontkennen daarvan een vorm van naïviteit, hoogmoed of soms ook versluiserend machtsgebruik kan zijn. We moeten als protestanten in dezen meer volwassen worden. Het geloofsleven is niet simpel. Het is een zoektocht, die allen, die in de Kerk mogen wonen, maken om in afhankelijkheid van Hem en Zijn Woord, de geloofswerkelijkheid vorm te geven in belijden, theologie, liturgie, ethiek, stijlregels en levensvormen. Dat alles is van ons uit gezien iets kwetsbaars. Het is tegelijk ook sterk: sterker dan een krampachtig ontkennen van traditie als traditie. Het rust alles op de ons geschonken genade der overgave. We moeten ons niet vastklampen aan onze eigen in beton gegoten zekerheden, maar we moeten werkelijk afhankelijk leren leven. Christelijke volwassenheid is ook in dezen: worden als een kind.

De zekerheid ligt buiten ons die ten dele kennen. Hij ligt verankerd in God. *Solus Deus. Solus Christus*. God gaf ons Zichzelf, in Christus, door de Geest. Hij gaf ons Zijn geopenbaarde Woord. En Hij vroeg ons om te antwoorden op Zijn spreken. Aldus ontstonden er de geloofstradities van de Kerk. Al twintig eeuwen lang vindt hier het gevecht plaats om het juiste verstaan van de woorden Gods en om een vormgeving van tradities in overeenstemming met Gods spreken. Er ligt hier een immense, veelkleurige ruimte. De Kerk tilt de enkeling op boven zijn eigen tijd en plaats en voegt hem in het grotere geheel van eeuwen en continenten. Dat is de katholieke ruimte van de Kerk. Hier zal zich altijd ook het gevecht afspelen tussen ruimte en begrenzing, gewetensvrijheid en gebod Gods. Vanuit het besef dat het God is Die spreekt en dat Hij door alle culturen en naturen heen kan breken en Zijn waarheid in ons hart legt.

In dit spoor mocht er een geloofstraditie ontstaan van Justinus de Martelaar tot Johann Sebastian Bach en van Aurelius Augustinus tot Clive Staples Lewis. Dat is de ruimte van de Kerk Gods. Daarin mogen wij wonen en leven, bidden en zingen, zoeken en thuiskomen. *Soli Deo Gloria!*

Sliedrecht, januari 2016

Dr. Ewald Mackay (1964; Hugo de Grootstraat 80, 3361 HH Sliedrecht), historicus en filosoof, is werkzaam als docent geschiedbeschuwing, cultuurgeschiedenis en filosofie aan de Driestar-Hogeschool te Gouda. Hij schreef diverse boeken over geloof en wetenschap, onderwijs en cultuur. Zie hiervoor zijn website ewaldmackay.nl.